Талмачова С. А.

УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)

«ТРУДЫ СЪЕЗДА НЕПРЕМЕННЫХ ЧЛЕНОВ ГУБЕРНСКИХ ПРИСУТСТВИЙ» ЯК КРЫНІЦА ВЫВУЧЭННЯ АГРАРНАЙ ПАЛІТЫКІ САМАДЗЯРЖАЎЯ Ў БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ XX ст.

Аграрнае пытане на працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. займала адно з важнейшых месцаў ва ўрадавай палітыцы Расійскай імперыі. Рэформы ў дачыненні да памешчыцкіх, удзельных, дзяржаўных сялян, а таксама іншых катэгорый сельскага насельніцтва не вырашылі ў поўнай меры тых праблем, якія меліся ў сферы пазямельных адносін. Сталыпінская аграрная рэформа, распачатая ўказам ад 9 лістапада 1906 г. [5], стала вялікім крокам наперад. Яе паспяховая рэалізацыя ў першую чаргу залежыла ад мясцовых органаў кіравання, у тым ліку земскіх начальнікаў і губернскіх прысутнасцей.

20 ліпеня 1907 г. міністр унутраных спраў П. А. Сталыпін звярнуўся да губернатараў з цыркулярным пісьмом аб скліканні ў Санкт-Пецярбургу неадменных членаў губернскіх прысутнасцей для абмеркавання пытанняў, звязаных з рэалізацыяй указа ад 9 лістапада 1906 г. Мэтай гэтага мерапрыемства было высвятленне становішча на месцах, у прыватнасці, ступені паспяховасці дзейнасці ў рэалізацыі рэформы земскіх начальнікаў, іх павятовых з'ездаў і кантролю з боку губернскіх прысутнасцей. Адной з задач ставілася распрацоўка мер накіравання і паскарэння гэтай дзейнасці. Разам з тым былі і іншыя: вызначыць неабходныя і магчымыя змяненні і дапаўненні ўказа ад 9 лістапада 1906 г. для яго больш паспяховай рэалізацыі; распрацаваць праграму экзаменаў пры прызначэнні на пасаду земскага начальніка, а таксама меры, неабходныя для ўсталявання пастаяннага і сапраўднага назірання губернскіх прысутнасцей за дзейнасцю земскіх начальнікаў і іх павятовых з'ездаў; вызначыць неабходныя змяненні і дапаўненні ў «Наказе земским начальникам», распрацаванага МУС у 1905 г. для кіраўніцтва іх працай і інш.

Адзначым, што губернскія прысутнасці былі праваправаемнікамі губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей, ліквідаваных законам ад 12 ліпеня 1889 г. У адпаведнасці з ім губернскую прысутнасць узначальваў губернатар, а ў яе склад уваходзілі губернскі прадвадзіцель дваранства, віцэ-губернатар, пракурор акруговага суда і 2 неадменныя

члены. Акрамя іх, на пасяджэнне губернскай прысутнасці на правах яе членаў запрашаліся: старшыня або член акруговага суда, кіраўнікі казённай палатай і дзяржаўнымі маёмасцямі і старшыня губернскай земскай управы, калі разглядаемыя пытанні адносіліся да іх кампетэнцыі (арт. 105) [3, с. 521]. Структура мясцовых устаноў у Беларусі была рэфармавана ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях на падставе закону ад 12 чэрвеня 1900 г. [1], а ў Віленскай і Гродзенскай губернях – ад 8 чэрвеня 1903 г. [2]. Важнай асаблівасцю кадравага складу губернскіх прысутнасцей Беларусі было існаванне ў штаце трох неадменных членаў, замест двух, прадугледжаных Палажэннем 1889 г. У некаторых выпадках у склад губернскай прысутнасці на правах неадменных членаў уводзіліся чыноўнікі пэўных міністэрстваў: з-за вялікай колькасці і складанасці спраў па пазямельным уладкаванні розных катэгорый сельскага насельніцтва, якіх не існавала ў іншых губернях Расійскай імперыі.

Неадменныя члены губернскай прысутнасці вылучаліся з мясцовых дваран губернатарам пры ўзгадненні з губернскім прадвадзіцелем дваранства і зацвярджаліся імператарам па хадайніцтву міністра ўнутраных спраў. Яны рыхтавалі даклады да пасяджэнняў прысутнасці, кантралявалі вядзенне справаводства і выконвалі розныя даручэнні прысутнасці. Неадменны член займаў высокі ранг у мясцовай службовай іерархіі – быў штатным чыноўнікам V класа. Таму іх запрашэнне на нараду было невыпадковым, хаця і незвычайным для ўрадавай палітыкі. П. А. Сталыпін ахарактарызаў з'езд неадменных членаў губернскіх прысутнасцей як «первый в этом отношении опыт и едва ли не единственный случай в истории министерства» [6, с. 23].

Аб важнасці гэтага форуму для ўрада сведчыць яго склад. Так, у ім прынялі ўдзел: выконваўшы абавязкі таварыша міністра ўнутраных спраў А. І. Лыкошын (старшыня), таварыш міністра юстыцыі сенатар А. Р. Гасман, таварыш міністра фінансаў М. М. Пакроўскі, таварыш галоўнаўпраўляючага землеўладкаваннем і земляробствам А. Дз. Паленаў, дырэктар Дэпартамента зямельных маёмасцей А. А. Рыцціх, чыноўнікі Земскага аддзела МУС і інш. Віленскую губ. прадстаўляў неадменны член губернскай прысутнасці І. І. Гашкевіч, Гродзенскую – Л. Р. Баркоў, Мінскую – У. А. Шчапоцьеў, Магілёўскую – В. С. Каханаў. Прадстаўніка ад Віцебскай губ. не было. Дэлегаты з тэрыторыі Беларусі ўваходзілі ў склад камісій, якія распрацоўвалі праекты пастаноў, што затым ішлі на абмеркаванне з'езда. Так, Л. А. Казем-Бек, чыноўнік канцылярыі Віленскага, Ковенскага і Гродзенскага генерал-

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

губернатара, ўваходзіў у склад юрыдычнай камісіі з'езда, У. А. Шчапоцьеў – рэвізійнай [9, с. 124–129]. Гэта сведчыла аб іх высокім аўтарытэце і прафесіяналізме.

24 кастрычніка 1907 г. П. А. Сталыпін урачыста адкрыў работу з'езда. У сваім прывітальным слове ён вызначыў месца і ролю губернскіх прысутнасцей і іх неадменных членаў у мясцовым кіраванні і ў рэалізацыі аграрнай палітыкі дзяржавы: «Губернския присутствия – это нервный центр губернии, объединяющий все власти, близко соприкасающиеся с крестьянами. В настоящее время главная задача губернских присутствий – это направлять деятельность земских начальников» [9, с. 4]. Ён адзначыў, што вольны выхад з абшчыны з'яўляўся галоўнай умовай пад'ёму матэрыяльнага дабрабыту сялян, а ўрад вызначыў шэраг мер па пераўладкаванню сялянскага землекарыстання. «Задача в этом случае сводится к тому, – працягваў Сталыпін, – чтобы, без коренной ломки на местах, предоставить каждому крестьянину самостоятельно устроить свое хозяйство. <…> Особенно интересным представляется сложный вопрос об отводе земли к одному месту, имеющий столь важное значение, так как укрепление само по себе является лишь этапом к улучшенному способу землевладения – хуторскому. В этой области пока сделано мало и на практике не достигнуто положительных результатов» [9, с. 4]. Міністр адзначыў, што абавязкова скарыстае труды з'езда ў распрацоўцы далейшых дзеянняў, а меркаванні дэлегатаў «не останутся без внимания» [9, с. 5].

На першым пасяджэнні кожны неадменны член паведаміў пра стаўленне насельніцтва да закону 9 лістапада 1906 г. і аб тых перашкодах, якія сустракаліся ў яго ажыццяўленні ў розных губернях. Высветлілася, што колькасць заяў аб умацаванні надзельных земляў у асабістую ўласнасць у цэлым па імперыі перавышала у той час 150 тысяч, і яна пастаянна павялічвалася [9, с. 5]. У матэрыялах з'езда прыведзены даныя аб паказчыках выхаду з абшчыны і аб умацаванні надзельнай зямлі ў асабістую ўласнасць па губернях да 1 лістапада 1907 г. Адзначалася, што найбольш паспяховае прымяненне ўказа 9 лістапада 1906 г. назіралася ў Херсонскай, Саратаўскай, Екацерынаслаўскай, Самарскай і Кіеўскай, а найменш паспяховае – у Валагодскай, Уладзімірскай, Казанскай, Кастрамской губернях. У Віцебскай губерні за год падалі хадайніцтвы аб выхадзе з абшчыны 2 895 гаспадароў двароў, з іх былі зацверджаны 310 прысудаў валасных сходаў, 26 пастаноў земскіх начальнікаў, замацавана 3 614 дзес. 368 саж. надзельнай зямлі за 393 гаспадарамі двароў. У Магілёўскай губерні

абвясцілі жаданне на выдзяленне надзелаў 2 227 гаспадароў двароў, зацверджана 92 прысуды сходаў і 27 пастаноў земскіх начальнікаў, замацавалі 898 дзес. зямлі ва ўласнасць 129 гаспадароў двароў [9, с. 130–131]. Гэта быў толькі пачатак рэалізацыі рэформы. Даныя па Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях у гэтых звестках не прыведзены. Аднак такое становішча тлумачыцца тым, што ў названых трох губернях рэалізавалася асобнае «Местное положение» ад 19 лютага 1861 г., па якім сяляне адразу выкупалі зямлю падворна, а не абшчынай. Таму хадайніцтвы аб умацаванні абшчыннай зямлі не падаваліся. Для адчужэння надзельных земель у грамадах з падворным землекарыстаннем неабходна было атрымаць дакумент, які пацвярджаў прыналежнасць участка. Гэта маглі быць: «крепостной акт»; «владенная запись», выдадзеная сялянскімі ўстановамі; пастановы агульнаграмадзянскіх ці валасных судоў ці павятовых з'ездаў; зацверджаныя павятовым з'ездам грамадскія прыгаворы ці пастановы земскага начальніка аб замацаванні ўчастка ў асабістую ўласнасць асобных гаспадароў двароў [5]. Зразумела, сталыпінская рэформа рэалізавалася і тут, але сяляне адразу пераходзілі да наступнага этапу – адвядзення ўласных надзелаў да аднаго месца, г. зн. да стварэння хутароў ці адрубоў.

У час работы з'езда былі разгледжаны звесткі аб дзейнасці мясцовых устаноў па рэалізацыі закону ад 9 лістапада 1906 г., тыя перашкоды, якія сустракаліся пры гэтым, недакладнасці і няяснасці ў фармулёўках закону і іх тлумачэнні. Важным быў абмен вопытам па адвядзенні да адных месцаў участкаў, замацаваных у асабістую ўласнасць сялян, па спрашчэнню і паскарэнню правядзення такіх мерапрыемстваў, а таксама высвятленне ролі і месца ў гэтым працэсе мясцовых устаноў па сялянскіх справах і землеўладкавальных камісій. Прадстаўнікі ад заходніх губерняў дзяліліся вопытам работы па пераходу да адрубнога і хутарскога ўладання [9, с. 5].

Каб пазбегнуць значнага павелічэння абскарджаных пастаноў, на абмеркаванне дэлегатаў з'езда былі прапанаваны пытанні, якія ўзнікалі ў практыцы рэалізацыі рэформы. Парадак дзеянняў мясцовых устаноў пры ўмацаванні зямлі ў асабістую ўласнасць (працэсуальны бок умацавання) абмяркоўваўся па асаблівай праграме, прапанаванай Міністэрствам унутраных спраў. Яна складалася з 19 пытанняў. Па кожным з іх спачатку дакладалася заключэнне юрыдычнай камісіі, а потым абмяркоўвалася членамі з'езда [9, с. 9]. Напрыклад, у якім парадку павінны дзейнічаць тыя, хто жадаў ўмацаваць абшчынную зямлю ў асабістую ўласнасць? У якую інстанцыю трэба падаваць хадайніцтва? У

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

прыватнасці, да сельскага старасты ці праз яго на разгляд схода? Ці ў валаснoе праўленне? Ці адразу да земскага начальніка? Абмеркаванне такіх «дробязей» дэлегатамі з'езда сведчыць аб істотнай розніцы ў падыходах на месцах. Больш складанымі былі пытанні, якія адносіліся да парадку складання і абскарджання актаў аб умацаванні зямлі і інш. Адзначалася, што падобныя недакладнасці закону прыводзілі да замаруджвання працэсу ўмацавання зямлі на практыцы [9, с. 9–27].

МУС прызнаваў, што існаваўшае заканадаўства ў дачыненні да сельскага насельніцтва ў цэлым мела шэраг адмоўных якасцей – непаўната, недакладнасць, няяснасць і супрацьлегласць асобных пунктаў. Гэтыя прабелы вырашаліся ў Правячым Сенаце, тлумачэнні якога па справах, што ў ім разглядаліся, мелі важнае значэнне для далейшай практыкі рэалізацыі аграранай палітыкі. З гэтай прычыны на разгляд Сената перадаваліся канчатковыя пастановы губернскіх прысутнасцей, якія адбыліся з парушэннямі закону. Пры гэтым заключэнні МУС аб адмене такіх пастаноў фармуляваліся ў выглядзе матываваных рапартаў з тлумачэннем сэнсу такіх законаў. Па ўсіх справах падобнага кшталту, якія разлядаліся Сенатам у асабістай прысутнасці таварыша міністра, Земскі аддзел МУС складаў даведкі, у якіх змяшчаліся «абставіны справы», а таксама праект яе вырашэння з прывядзеннем адпаведных законаў і даных практыкі Сената [6, с. 22–24].

Важным бокам сталыпінскай рэформы была ліквідацыя церазпалосіцы і дальназямелля. У якасці меры па ліквідацыі гэтага тормаза ў развіцці агрыкультуры прапанавалася адвядзенне дробных частак надзелу да аднаго месца. Але гэта было вельмі складанае пытанне. Абмеркаванню з'езда быў прапанаваны праект правілаў аб адводзе надзельных участкаў да адных месцаў, распрацаваны Земскім аддзелам МУС і выпраўлены ў адпаведнасці з заключэннямі камісіі па адводу [9, с. 27–30]. Па ўказу ад 9 лістапада 1906 г. кожны гаспадар двара, які ўмацаваў надзельныя ўчасткі ў асабістую ўласнасць, меў права патрабаваць выдзелу зямлі да аднаго месца. У тых абшчынах, дзе не адбывалася перадзелаў, грамада мела права ў выпадку немагчымасці ці нязручнасці выдзелу замест зямлі заплаціць кампенсацыю грашыма па ўзгадненні з тым, хто выдзяляўся, ці па ацэнцы валаснога суда. Пры агульных перадзелах выдзел зямлі быў абавязковым. Аднак працэсуальны парадак выдзелу ў законе быў вызначаны вельмі няпоўна. Адзначалася толькі, што спрэчкі, якія ўзнікалі пры выдзеле ўчасткаў да аднаго месца, вырашаліся павятовым з'ездам земскіх начальнікаў ці міравых пасрэднікаў. Але ў законе не было ніякіх указанняў аб тым, кім і як павінен быў праводзіцца такі выдзел у розных

выпадках. У больш позніх заканадаўчых актах гэтыя прабелы былі ліквідаваны, але яны былі ў час працы з'езда неадменных членаў у стадыі распрацоўкі і абмеркавання ў адпаведных урадавых і заканадаўчых структурах. А на месцах праблему неабходна было вырашаць своечасова. У цыркулярах МУС даваліся ўказанні аб парадку дзеянняў, але патрабавалася распрацаваць адзіныя падыходы да вырашэння ўзнікаўшых праблем і пытанняў. Вызначэнне агульнага кірунку з улікам практыкі мясцовых установ было вельмі актуальным. Складзеныя правілы меркавалася выдаць, не чакаючы заканадаўчага вырашэння, «в порядке управления» [9, с. 29]. Адзначым, што вялікая частка прапаноў, выказаных пры абмеркаванні праекту, была выкарыстана пры падрыхтоўцы закону ад 14 чэрвеня 1910 г.

Адным з кірункаў была распрацоўка мер да спрашчэння і паскарэння судовага і адміністрацыйнага справаводства ў земскіх начальнікаў і ўвогуле сялянскіх устаноў (у прыватнасці, меры для ліквідацыі пакладаў у справах павятовых з'ездаў земскіх начальнікаў і губернскіх прысутнасцей). Ад гэтага залежыла хуткасць разгляду і зацвярджэння хадайніцтваў сялян. Так, закон адзначаў магчымасць абскарджання ў павятовым з'ездзе пастановы земскага начальніка на працягу 30 дзен. Дэлегаты абмяркоўвалі пытанне аб тым, ці павінен земскі начальнік адразу перадаваць пастанову аб умацаванні зямлі ці вытрымаць тэрмін на абскарджанне, а затым перадаваць на разгляд з'езда разам са скаргамі. Была прынята пастанова аб тым, што дзеля паскарэння вырашэння мэтазгодна перадаваць у з'езд пастанову адразу, каб павятовы з'езд мог своечасова падрыхтаваць справу да абмеркавання. Так, у адной з губерняў павятовыя з'езды пры паступленні пастаноў земскіх начальнікаў адразу прызначалі дату разгляду з улікам 30 дзён на абскарджанне і дадавалі 6–7 дзён на перасылку скаргаў, якія маглі падавацца ў апошнія дні вызначанага тэрміну. Такі парадак быў прызнаны слушным і зручным [9, с. 23].

Рэалізацыя аграрнай палітыкі ў значнай ступені залежыла ад дзейнасці земскіх начальнікаў. Старшыня з'езда адзначыў, што ўраду вядомы цяжкія ўмовы, у якіх працавалі ўсе дзеячы па кіраванню сялянамі, а асабліва земскія начальнікі: «Находясь под гнетом часто незаслуженных нареканий и непрестанной, весьма часто легкомысленной травли прессы и опасений за свою службу, висящую как бы в воздухе, в виду слухов о полном упразднении самого института, мало обеспеченныя материально, многия из лиц, занимавших эти должности за последнее время, совершенно опустили руки. Повальное их бегство,

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ныне, к счастью, прекратившееся, и не вполне удачное иногда замещение освободившихся должностей, явились прямым и плачевным последствием такого упадка духа» [9, с. 7].

Пры гэтым ролю земскіх начальнікаў у рэалізацыі рэформы цяжка пераацаніць, аб чым сведчыць большасць артыкулаў указа ад 9 лістапада 1906 г. Менавіта ад гэтых чыноўнікаў залежыла яе паспяховасць, пачынаючы з простага тлумачэння законаў насельніцтву. Таму да кантролю і каардынацыі іх дзейнасці з боку губернскіх прысутнасцей прыцягвалася значная ўвага. Аднак ажыццяўленне такой каардынацыі было немагчыма без валодання інфармацыяй аб тым, што адбываецца на месцы. Законам 1889 г. на неадменных членаў губернскіх прысутнасцей ускладаўся абавязак кантролю падпарадкаваных ім органаў – сельскага і валаснога самакіравання, земскіх начальнікаў і іх павятовых з'ездаў. Такі кантроль ажыццяўляўся праз перыядычныя рэвізіі.

На з'ездзе неадменных членаў губернскіх прысутнасцей быў заслуханы даклад Земскага аддзела МУС адносна правядзення рэвізій мясцовых устаноў. Адзначалася, што абавязкі земскіх начальнікаў вельмі складаныя і разнастайныя, а парадак іх выканання не можа быць дакладна вызначаны інструкцыямі ці «Наказом земским начальникам», распрацаваным МУС у 1905 г. [7], якія давалі толькі агульныя дырэктывы. Назіранне за працай гэтых чыноўнікаў не магло быць абмежавана патрабаваннем ад іх справаздач, тэрміновых ведамасцей і да таго падобных дакументаў справаводства. Адзначалася, што кантроль за дзейнасцю земскіх начальнікаў і кіраўніцтва патрабавалі перыядычных і, па магчымасці, частых рэвізій. З гэтай прычыны ў 1903 г. пры Земскім аддзеле МУС былі створаны тры адмысловыя пасады чыноўнікаў асаблівых даручэнняў, якіх на працягу года камандзіравалі ў розныя часткі імперыі [9, с. 86]. Але такія рэвізіі чыноўнікамі цэнтральнай установы, зразумела, не маглі паўтарацца часта і таму не маглі быць дастаткова падрабязнымі, а мелі характар уласна рэвізійны, а не інструкцыйны. Між тым МУС прызнаваў неабходнасць і карыснасць менавіта апошняга роду рэвізій, якія па закону ўскладаліся на абавязкі неадменных членаў губернскіх прысутнасцей. Між тым даныя з губерняў сведчылі, што такія рэвізіі не былі сістэматычнымі [9, с. 87].

Па звестках за 1905–1907 гг., агучаных на з'ездзе, у Віленскай губерні ўвогуле не праводзіліся рэвізіі мясцовых устаноў (ці проста не былі пададзены звесткі), у Віцебскай губерні ў 1906 г. рэвізаваліся 3 павятовыя з'езды з 11, 11 земскіх начальнікаў з 52 і 14 валасных праўленняў з 194; у 1907 г. – 1 павятовы з'езд і па 5 валасных

праўленняў і судоў. У Мінскай губерні ў 1906 г. – 1 павятовы з'езд з 9, 11 земскіх начальнікаў з 67, 10 валасных праўленняў з 203, а ў 1907 г. – 2 павятовыя з'езды, 9 земскіх начальнікаў і па 10 валасных праўленняў і судоў. У адрозненне ад вышэйназваных, у Магілёўскай губерні рэвізіі праводзіліся і ў 1905 г., але лічбы таксама сціплыя – 9 земскіх начальнікаў з 54 і па 11 валасных праўленняў і судоў з 145. У 1906 г. рэвізіі тут зусім не праводзіліся, а ў 1907 г. было абрэвізавана 20 земскіх начальнікаў, 42 валасныя праўленні і 40 валасных судоў [9, с. 132]. Прыведзеныя даныя патрабуюць удакладнення па іншых крыніцах. Так, матэрыялы «Трудов…» па Гродзенскай губерні паказваюць, што толькі ў 1905 г. праводзіліся рэвізіі 5 земскіх начальнікаў з 50 і 10 валасных праўленняў з 178, а па астатніх гадах звестак няма. Пры гэтым матэрыялы рэвізіі Гродзенскай губерні, якія адкладаліся ў справах Земскага аддзела МУС, даюць іншыя лічбы. Яны сведчаць, што за 1903–1907 гг. неадменнымі членамі губернскай прысутнасці правяраліся 25 земскіх начальнікаў і 45 валасных праўленняў, у тым ліку ў 1905 г. – адпаведна 6 і 11 [[illegible], л. 2]. На думку аўтара, такое супярэчанне можна тлумачыць наступным. Як адзначана ў «Трудах…», «в ведомость не вошли сведения по ревизиям, проведенным вследствие возбуждения против должностных лиц дисциплинарных производств» [9, с. 132]. Такім чынам, за гэты перыяд толькі 20 % земскіх начальнікаў і 22,2 % валасных праўленняў Гродзенскай губерні рэвізаваліся ў рабочым парадку, без разгляду справы па дысцыплінарным спагнанні.

Сапраўды, на з'ездзе адзначалася, што да 1907 г. рэвізіі не былі планамернымі і сістэматычнымі, а праводзіліся ў большасці выпадкаў такім службовым асобам, пра якіх у губернскіх прысутнасцях меліся «неблагоприятные сведения» [9, с. 89]. Вынікам такіх праверак было ці звальненне абрэвізаванага земскага начальніка, ці накладанне на яго пэўнага спагнання. МУС прапанаваў зрабіць рэвізіі пастаяннымі і сістэматычнымі, ліквідаваўшы іх карны характар. Мэтай рэвізіі павінна было стаць усталяванне сувязі паміж цэнтральнай і мясцовымі ўладамі, назіранне за ажыццяўленнем урадавых мерапрыемстваў і прымяненнем законаў, накіраванне дзейнасці сялянскіх устаноў у адпаведнасці з мэтамі ўрада, вывучэнне мясцовых патрэб і ўмоў, правільная ацэнка службовых асоб і г. д. [9, с. 89].

Для ўніфікацыі формы праверак ўдзельнікамі з'езда былі распрацаваны праграмы рэвізій валаснога праўлення і суда, земскіх начальнікаў і іх павятовых з'ездаў. У праграмы былі ўключаны пункты, якія адпавядалі абавязкам і кампетэнцыі службовых асоб пэўнага ўзроўню,

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

замацаваныя ў заканадаўчых актах. Кожны з гэтых пунктаў абмяркоўваўся на з'ездзе вельмі падрабязна. Напрыклад, рэвізіі земскага начальніка маглі мець розныя мэты: 1) праводзілася падрабязная рэвізія ўсіх устаноў у земскім участку і справаводства самога земскага начальніка; 2) агульнае высвятленне паспяховасці і інтэнсіўнасці яго дзейнасці. Адзначалася, што праверкі першай катэгорыі былі больш карыснымі, але займалі шмат часу і таму не маглі праводзіцца так часта, як пажадана. Між тым рэвізіі другога разраду давалі магчымасць атрымліваць уяўленне аб дзейнасці земскага начальніка і маглі праводзіцца праз больш кароткія прамежкі часу. Дэлегаты з'езда прыйшлі да высновы аб неабходнасці камбініраваць падобныя рэвізіі – падрабязныя рэвізіі праводзіць праз 2–3 гады, а кароткія – штогод [9, с. 87]. Дзеля таго, каб аб'яднаць і каардынаваць дзейнасць земскіх начальнікаў, было прапанавана заўвагі па выніках рэвізіі агучваць на пасяджэннях павятовых з'ездаў, і толькі потым у губернскай прысутнасці разам з заключэннем з'езда і тлумачэннямі рэвізаванага земскага начальніка [9, с. 88].

Вынікам сумеснай работы ўдзельнікаў з'езда стаў, па сутнасці, цыркуляр МУС ад 19 снежня 1907 г. аб правядзенні неадменнымі членамі губернскіх прысутнасцей найбольш частых і планамерных рэвізій органаў сялянскага самакіравання, земскіх начальнікаў і павятовых прадвадзіцеляў дваранства. У цыркуляры МУС ад 23 студзеня 1908 г. ужо патрабавалася, каб усе павятовыя з'езды, земскія начальнікі і валасныя і сельскія праўленні былі абрэвізаваны на працягу двух гадоў [4, л. 2]. Праграмы рэвізій, якія прыкладаліся да цыркуляраў, адпавядалі тым, што былі зацверджаны на з'ездзе неадменных членаў губернскіх прысутнасцей.

Такім чынам, «Труды…» даюць магчымасць прасачыць уплыў работы з'езда неадменных членаў губернскіх прысутнасцей на канчатковае афармленне патрабаванняў да дзейнасці мясцовых устаноў па сялянскіх справах. Акрамя названых, на з'ездзе абмяркоўваліся і іншыя пытанні. Напрыклад, была распрацавана праграма экзаменаў для прэтэндэнтаў на пасаду земскага начальніка і інш. У цэлым МУС было настолькі задаволена вынікамі праведзенага з'езда, што ў 1909 г. склікала новы з'езд неадменных членаў губернскіх прысутнасцей, на гэты раз запрасіўшы і прадстаўнікоў землеўладкавальных камісій [10]. Яшчэ адной прычынай, на наш погляд, стала тое, што заканадаўчага вырашэння пытанняў, звязаных з рэалізацыяй рэформы, да таго часу яшчэ так і не адбылося, а

алгарытм узгаднення дзеянняў розных ведамстваў пры яе правядзенні патрабавалася распрацаваць тэрмінова.

Тыя пытанні, якія абмяркоўваліся на з'ездзе неадменных членаў губернскіх прысутнасцей, а таксама сам ход іх абмеркавання прадстаўляе значную цікавасць для высвятлення праблем, з якімі сутыкнуліся цэнтральныя і мясцовыя ўлады пры рэалізацыі аграрнай рэформы. Прапановы, ўнесеныя дзельнікамі з'езда, сталі падставай для далейшых дзеянняў урада. Матэрыялы «Трудов съезда непременных членов губернских присутствий» даюць прастору для вывучэння працэсу рэалізацыі аграрнай палітыкі самадзяржаўя ў Беларусі ў пачатку XX ст.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – О распространении законоположений 12 июля 1889 г. О преобразовании крестьянских и судебных учреждений на губернии Витебскую, Минскую и Могилевскую. – 12 июня 1900 г. // Полное собрание законов Российской империи (далей – ПСЗРИ). Собр. 3-е: в 33 т. Т. 20 (1900). Отд. I. № 18864. С. 762–764.

2. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – О распространении законоположений 12 июля 1889 года на губернии Виленскую, Гродненскую и Ковенскую и об ассигновании необходимых на сие кредитов. – 8 июня 1903 г. // ПСЗРИ. Собр. 3-е : в 33 т. Т. 23 (1903 г.). Отд. 1. № 23106. С. 687–689; Отд. 2: Штаты и табели. С. 356–359.

3. Высочайше утвержденные: I. Положение о земских участковых начальниках, II. Правила об устройстве судебной части в местностях, в которых введено означенное Положение, III. Временные правила о волостном суде в тех же местностях и IV. Правила о порядке приведения в действие Положения о земских участковых начальниках. – 12 июля 1889 г. // ПСЗРИ. Собр. 3-е : в 33 т. Т. 9 (1889). Отд. I. № 6196. С. 508–535; Отд. II : Штаты и табели. К № 6196. С. 521.

4. Дело о результатах ревизии крестьянских учреждений Гродненской губернии за 1908 год // Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА). Фонд 1291. Воп. 31, 1908 г. Спр. 45.

5. Именной высочайший указ, данный Сенату. – О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования. – 9 ноября 1906 г. // ПСЗРИ. Собр. 3-е: в 33 т. Т. 26 (1906). № 28528. С. 970–974.

6. Краткий очерк возникновения и развития важнейших фактов деятельности Земского отдела Министерства внутренних дел: (К 50-летию его существования) / МВД. Земск. отд. 1858 4/III 1908. СПб.: тип. М-ва вн. дел, 1908. 28 с.

7. Наказ земским начальникам 11 августа 1905 года, циркуляр министра внутренних дел от 31 того же августа о введении наказа в действие. Неофиц. изд. СПб.: Д. В. Чичинадзе, 1905. 105 с.

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

8. Съезд непременных членов губернских присутствий. Программы ревизии крестьянских учреждений, выработанные на Съезде непременных членов губернских присутствий, бывшем в Петербурге 24 октября – 1 ноября 1907 года. Казань, [1908]. 40 с.

9. Съезд непременных членов губернских присутствий. Труды Съезда непременных членов губернских присутствий. 24 октября – 1 ноября 1907 г. / МВД. СПб.: тип. М-ва вн. дел, 1908. 155 с.

10. Съезд непременных членов губернских присутствий и землеустроительных комиссий. Труды Съезда непременных членов губернских присутствий и землеустроительных комиссий. 10–23 янв. 1909 г. / МВД. СПб. : тип. М-ва вн. дел, 1909. XVIII. 363 с.